

HORVÁTH BÁLINT

A ROMÁN KOLINDÁLÁS SZOKÁSRENDSZERÉRŐL

A kolindálás szokása és az évkör

■ A román kolinda zenei anyagát nem vizsgálhatjuk úgy, hogy leválasztjuk az öt hordozó, rendkívül összetett szokásrendszer számos más eleméről. Sőt látóterünket még inkább ki kell tágítanunk, figyelembe kell vennünk a hagyományos paraszti kultúrák sajátos gondolkodását, legfőképpen tér- és időszemléletét is.

Ez utóbbi értelmében az idő nem feltétlenül és nem kizárólag lineárisnak, hanem sokkal inkább ciklikus természetűnek tételeződik, az egyes elemek állandó, szakaszos, körkörös visszatérései tagolják azt.¹ Másrészt pedig nem mutatkozik egyenműnek, hanem kitüntetett pontok és kevésbé lényeges szakaszok váltakozásából áll. Könnyen belátható, hogy bármely a természettel szoros, mindennapi egymásrautaltságban élő embercsoport számára létfontosságú e kitüntetett pontok számontartása és – akár látványos – kijelölése.²

Az egyéni és a közösségi életnek éppúgy lehetnek efféle csomópontjai, mint magának a természeti időnek. Ha az emberi élet legfontosabb tájékozódási alapegységét, az évkört vesszük alapul, és megmaradunk a mérsékelt égövünk adta keretek között, legalább négy ilyen pontot kell megemléstünk. A tavaszi és az őszi napéjgyenlőség (március 21., szeptember 23.), a nyári és a téli napforduló (június 21., december 21.) a fény és a sötétség arányváltozásának sarokpontjait képezik. A napéjgyenlőségeken a nappalok és az éjszakák

A kolindaszövegekre általános értelemben tekintve nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy lényegük a helyhez és időhöz találó jókivánság érvényesítése, esetleg közvetlenül, de inkább közvetetten, jelképes, metaforikus értelmű történeteken keresztül.

A szöveg a szerző doktori értekezésének bevezető fejezete, illetve annak kissé rövidített változata. Megírásához segítséget nyújtott a Kodály Zoltán Zenei Alkotói Ösztöndíj támogatása.

hossza megegyezik, a napfordulókon pedig a fényteli időszak éri el egy napon belüli maximumát, illetve minimumát.

A téli napforduló kozmikus pillanatában – az évkör mélypontján, ahonnan már csak felfelé vezet út – születik meg számos hiedelemkör és vallás fényistensége, naphérosa. A fény és ezzel a teremtett világ újjáéledését ünneplő, bajelhárító, termékenységvarázsló célzatú téli népszokások is ebben a természeti revelációban gyökereznek. Megtalálhatjuk e rítusokat a közép- és délkelet-európai régió szinte valamennyi népénél, ám pontos történeti eredetük homályba vész. Az látszik csupán kétségtelennel, hogy pogány, természetvallási előzményekre tekintenek vissza.³

Miskolczy Ambrus találóan idézi Witold Klinger, lengyel folklorista sorait: „Karácsonyi szokásaink hasonlóak a folyamhoz, amely lassan nő, és közben számos folyót és patakot vesz fel magába. [...] évszázadok során a legkülönbözőbb, olykor tőlük egészen idegen forrásokból táplálkoznak.”⁴ Ha a történeti fejtegetések időnként kétséges eredményeket is hoznak – hiszen időben és térben hatalmas távolságokat kellene összekötni és az egyes hatásokat ennyi évszázad távolából már szinte lehetetlen felfejteni –, a kolinda-jelenség naptártörténeti hátterét röviden mégis össze kell foglalnunk.⁵

Az ókori keleti államok napjára hangolt időszámítása is általában a téli napfordulóval indította az újesztendőt. E társadalmak többségében egyébként is kiemelkedő jelentősége volt valamilyen formában a Nap- (Mithrász-, Ozirisz- stb.) tiszteletnek, ami annyira erősnek és hosszú életűnek bizonyult, hogy a perzsa Mithrász-kultusz a III. században még a Római Birodalomban is államvallási rangra emelkedhetett. A korábban használatos március 1-je, illetve január 1-je („Calendæ Ianuariæ”) után ekkor tették meg Rómában december 25-ét az újév kezdőpontjává s egyben a Sol Invictus, vagyis a Legyőzhetetlen Nap ünnepévé is. Ebben az új ünnepben éltek tovább a keleti, illetve még ősibb, természetvallási eredetű téli napforduló-szokások és a római, karneváli jellegű Saturnalia és a Calendæ Ianuariæ emlékei.⁶ A kolinda, illetve az egyéb rokon hangzású balkáni szokásnevek (koleda, kalandra, kolendra stb.) a legtöbb nyelvészeti elgondolás szerint éppen ez utóbbi elnevezés (calendæ) emlékét őrizhetik.⁷

A napforduló pogány megünneplése már olyan régi és olyan mélyen beágyazott volt, hogy a formálódó zsidó-kereszténység sem tudta semlegesíteni azt. Illetve csak egyféléképpen: 325-ben, a niceai zsinaton mintegy felülírta Jézus születésének napjával. Míg a korábbi egyházi gyakorlat számára a január 6-ára eső Epifánia, Jézus megkeresztelésének ünnepe volt az elsődleges fontosságú, a különböző eretnekségek elleni harc hevében az emberré válás aktusára kellett helyezni a hangsúlyt. Ahogyan erről „Szent Maximinus trieri püspök, az ariánusok kemény ellenfele” nyilatkozott: „Krisztusnak azért kellett pogány ünnepen megszületnie, hogy azok, akik a pogány babonában leledzenek, elpiruljanak.”⁸

Hogy karácsony ünnepe miként is helyeződött át azután a téli napfordulót követő harmadik nap, vagyis 24-e éjszakájára, arra legésszerűbb magyarázatként az kínálkozik, hogy a fordulat utáni 3-4 napban a napfelkelte tér- és időbeli helye még lényegében változatlan marad, illetve a változás szabad szemmel észrevehetetlen. Az első, már műszerek nélkül is jól érzékelhető mozdulás nagyjából 25-e hajnalán áll be, voltaképpen innentől hosszabbodnak a nappalok, és rövidülnek az éjszakák.

A kolinda mint műfaj elhatárolása

■ „Karácson éjén szokott a román *kóringyát* fűni, s nem csak vallásos, de világi dalokat is.” (kiemelés tőlem, HB) – írja Zilahy Károly, Kelen álnéven az *Erdélyi Múzeum* hasábjain, 1856-ban. Sorait az első magyarországi említésként tartjuk számon a román kolindálás szokásáról,⁹ a lényegét azonban ez ma is tömören kifejezi.

Ovidiu Birlea szerint a kolindálás a legösszetettebb, legszélesebb körben elterjedt, és legkedveltebb román népszokás a szintén karácsonyesti gyermekszokás, a *pițărâi* mellett.¹⁰ A kolindálás legősibb rétege azonban lényegében nem tart kapcsolatot a zsidó-keresztény hagyománnyal, illetve csak nagyon áttételesen. Ez leglátványosabban a szöveganyagból derül ki, de más tényezők (zenei, előadásmódbeli jellegzetességek stb.) alapján is kétségtelennek tűnik.

Bartók Béla 1933-ban, a *Schweizerische Sängszeitung*-ban megjelent, román népzeneiről írt összefoglalójában az általa gyűjtött kolindaszövegek mintegy egyharmadát helyezte abba a legfontosabbnak tekinthető, archaikus eredetű tartományba, amelynek anyagában semmilyen vallásos, pontosabban zsidó-keresztény eredetű elemet nem lehet fölfedezni. Állítását a később leginkább emblematikussá vált kolindatörténetek felidézésével erősítette meg. Az egyik szöveg, úgymond, „csodálatos, győzedelmes harcokról szól a még soha le nem győzött oroszlánnal”, a másik „kilenc fiútestvérrel tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvasokká nem váltak”, míg a harmadik „arról regél” „hogyan vette nőül nővérét, a holdat a nap”.¹¹

Bartók tehát világosan elhatárolja a kolindákat a karácsonyi énekek hagyományos típusaitól, bár ennek ellenére később, talán az egyszerűség kedvéért, saját zongoraművének címében is kielégítőnek tartja a „*Rumänische Weihnachtslieder*” megjelölést.¹²

A maszkos és alakoskodó típusú népszokásokban különösen gazdag román hagyomány azonban ismeri a tisztán keresztény jellegű karácsonyi szertartásokat is. Így a magyar betlehemes játéknak is van lényegi megfelelője: a *vicleim* (*vifleim*), illetve *irozi*.¹³ Az újabb keletkezésű, feltehetőleg az oktatás és az egyház által elterjesztett, nyugat-európai típusú karácsonyi dallamokat sokáig a *cântec de stea* (csillag-ének) kifejezéssel foglalták össze és különítették el, így tett Bartók is kolindagyűjtésének rendszerezésekor. A kifejezés népi eredetű és a dallamokhoz szorosan kapcsolódó szokásra utal, az énekeket előadó gyerekek ugyanis papírból készült csillagot fölmutatva vonultak házról házra.¹⁴ Az újabb kiadványok azonban már nem használják ezt a terminust, általában a szélesebb értelemben vett kolindaanyagon belül különítik el a feltehetőleg művi, idegen eredetű dallamtípusokat.¹⁵

A kolindálás szokásával időnként társítják az alakoskodó rítusokat is. Ezek során a résztvevő legények, legalábbis közülük néhányan, állatalakokat, leggyakrabban kecskét, medvét (*brezaia*, *capra/turca*, *ursul*) formázó maszkokban, illetve öltözetben vonulnak föl.¹⁶ Legnevezetesebb ezek közül az archaikus és látványos, színes kellékek használatával és tánclemekkel bőven átszótt turka-, vagyis kecskeálarcos játék.¹⁷ Fontos azonban megemlíteni, hogy ezek a szokások a téli ünnepkörben a tudományos rendszerezések szerint külön kategóriát alkotnak.

A szó eredete, jelentése(i)

■ A *kolinda* kifejezés általánosan elterjedt irodalmi formája: *colindă*. A szó többes számú alakja a szabályos *colinde* mellett régebben, különösen az északi területeken előfordult még *colinzi* formában is.¹⁸ A nyelvjárási változatokat tekintve, míg Erdélyben, Moldvában a főnti alak használatos, a Szilágyságban előfordul még a *corindă* (lásd Zilahy fentebb idézett „kóringyá”-ját!), Munténiában a semleges nemű *colind*¹⁹, illetve ismeretes még a *colindec-*, *colindece-*, *colindră-*, illetve Buzău megyét illetően az egyszerű *flori* megjelölés is.²⁰

A szó eredetétésének kérdéséről lényegében nincs vita az egyéb tekintetben akár markánsan különböző álláspontot képviselő román kutatók között sem. Petru Caraman 1928-as disszertációja óta egységesen a *Calendæ Ianuariae* előtagjából származtatják azt.²¹ A közvetlen kapcsolatot legtöbbször nem tartják lehetségesnek, valamilyen szláv

közvetítő elem jelenlétét föltételezik.²² Ovidiu Bîrlea szerint ez a *crăciun, rusalii, trojan* szavak esetéhez hasonlóan arra volna példa, hogy egy latin kifejezés egy szláv nyelv közbeékelődésével úgymond „visszakerül” a román nyelvbe.²³

Azt maga Caraman is elismeri, hogy a rómaiak calendæ ünnepe és a jelenkori kolindálás között áthidalhatatlanul nagy időbeli szakadék tátong, és az előbbiről ma már csak leírásokból alkothatunk képet.²⁴ Ráadásul a többi újlatin nyelvben nincs nyoma a kolinda kifejezésnek, szemben a görögök kalandájával²⁵ és a Balkánon szél-tében-hosszában használatos egyéb rokon szavakkal²⁶ az ír kalainddal, vagy az ószláv kolédával.²⁷

Sejthető, hogy a kolindál ige régebben általánosabb jelentésű volt, és nem szorított közvetlenül a karácsonyi kántálásra. Moldován Gergely már idézett tanulmányában a következő kategóriákba osztja a kifejezés jelentésmezejét: „1. Országot-világot összejár, bódorog. Lakodalmi versekben mondják: »Falut-várost össze-vissza kolindálva, nem vett minket senki számba.« 2. Karácsony előestvéjén házról-házra kolindákat énekel. 3. Zsanol (sic), énekelve kér: »Ne kolindálj már annyit!« 4. Valakinek a tiszteletére kolindát mond úgy (sic), hogy az illetőnek a neve a költeményben előforduljon.”²⁸

A szokás elterjedtsége

■ Maga a népszokás nem fedí le a teljes román nyelvterületet. Bartók Béla – saját gyűjtési tapasztalatai alapján – Erdély 3-4 fő tájegységét jelölte meg legfontosabb „lelőhelyekként”, ezek közül is kiemelte Közép-Erdély déli és nyugati részeinek jelentőségét.²⁹

Faragó József helyzetjelentése szerint, tanulmánya írásának idején (1971) a kolindálás minden részösszetevőjével együtt már csak a Kárpátokon belül, a történelmi Erdély területén volt jelen. Ennél nyugatabbra, a Maros, a Fehér-Körös és a Szamos mentén még élt ugyan a szokás, de már csak egyszerűbb formában, újabb keletű dallamokkal kísérve. Rég nem kolindáltak ekkor már a Bánságban sem, és a huszadik századra jóformán teljesen kihaltak mondható a szokás Olténiában és Munténia nyugati részén is. A minden tekintetben leggazdagabb tájegység a mai napig Hunyad megye, a román kutatók Bîrlea nyomán szívesen teszik ide az „ősforrás” helyszínét is.³⁰

A legutóbbi gyűjtések során is Hunyad és Fehér megyék bizonyultak a leginkább érintetlen és archaikus területeknek,³¹ bár hatalmas és nagyon izgalmas anyag került elő még a 2000-es évtized utolsó éveiben is – némileg talán meglepő módon – a Szilágyság területéről.³²

A rendelkezésünkre álló adatok nem elengedőek ahhoz, hogy képet alkothassunk arról, napjaink Romániájában hol s mennyire él még a kolindálás szokása. Mindenestre a számos jelentős eredménnyel végzett lokális gyűjtés,³³ illetve szóbeli közlések alapján arra következtethetünk, hogy 1990 után sok, a kommunizmus időszaka alatt háttérbe szorított népszokás – valamilyen formában legalábbis – újraéledt. Fontos megjegyezni azonban, hogy ha egy ilyen rendkívül zárt és sok összetevőjű rítusrendszer, mint amilyen a kolindálás, akár csak egyetlen ponton is megbomlik, nagyon könnyen és gyorsan hanyatlásnak indulhat az egész.³⁴

A kolindálás mint rituális szertartás

■ Ahogy már említettük, a kolindálás összetett szertartás, amelynek zenei, költészet- és drámai elemeit szinte lehetetlen és értelmetlen is lenne elkülöníteni. A ceremó-

niához a fogadó család éppúgy hozzátartozik, mint az esetleges, időről időre, faluról falura változó kellékek és a napokig eltartó lakoma, mulatozás.³⁵

Maga a rítus rendkívül harsány, nagy zajjal jár; az énekléshez, nem mindenütt jellemzően, de hangszerek is társulhatnak: hegedű, dob, furulya, köcsögduda vagy éppen a legváltozatosabb zajkeltő eszközök,³⁶ amelyek a rossz erők elhárítását szolgálják.³⁷ (Egyéb különleges kellékei a szokásnak Erdélyben – legalábbis az utóbbi évtizedekben már – nemigen voltak.³⁸)

A kolindáló csapat (*ceata*) rendszerint férfiakból, főként legényekből, fiatal fiúkból tevődött össze. A csapatvezető (*vătaf*), a szokás hagyományában legjáratosabb férfiú, általában kiváltságos gazdasági-társadalmi helyzete vagy kora alapján választódott ki. Többnyire ő kezelte a kapott ajándékokat is.³⁹

Az ünnepre készülődvén legelőször is gazdát kerestek, ahol zavartalanul folytathatták a hetekig tartó előkészítő próbákat, s az esemény zárultával megtarthatták a mulatságokat. Fontos szempont volt, hogy a ház tágas és a falun belül jó elhelyezkedésű legyen. A betanulás nemcsak gazdánál, más erre alkalmas helyen is történhetett. Egyes helyeken a fonóházban jöttek össze.⁴⁰ A vendéglátó gazdának fizetség járt, ami többnyire természetben (az ajándékok egy részével, egy napi kalákával), esetleg pénzzel valósult meg. A begyakorlás sikere végett némi italért, dohányért cserébe gyakran meghívtak egy, a hagyományban járatos falubeli öregot. Többnyire már a készülődés alkalmával összehordták a majdani mulatsághoz szükséges enni- és innivalót, tüzelőt is.⁴¹

A heti három-négy alkalomból álló tanulási folyamat több hétig is eltarthatott, gyakran már november közepe táján elkezdődött. Az unisono-kórusban előadott dalok számától, a repertoár nagyságától függött, hogy mennyit próbáltak; egyes tájakon december 6. körül vagy csak egy-két héttel karácsony előtt kezdték el a készülődést. Ha csak néhány, esetleg mindössze egy kolindával léptek színre, azt elegendő volt az indulás előtt, a szenteste előtti délutánon egyszer-kétszer elénekelni. A repertoár nagysága egyébként tájegységről tájegységre, faluról falura is változhatott.⁴²

A csoport legtöbbször átlagosan nyolc-tíz főből állt,⁴³ tagjai Birlea szerint főként tizenöt-tizenhat éves vagy idősebb legények, de alkalmasint gyerekek és házas férfiak is (kb. negyvenéves korig).⁴⁴ Egyes újabb, a hagyományt kevésbé őrző formációkban már lányok is jártak kántálni.) Karácsony este indultak útnak, maga az esemény hosszúsága a bejárando terület nagyságától függött. Általában a szentestétől 25-én reggelig tartott, de 25-én, 26-án, nappal is folytatódhatott.⁴⁵

A csoport tagjai minden ház előtt megálltak, és bebocsátást kértek. A fölkeresett házak sorrendje is kötött volt. Először a szállásadó gazdához mentek, majd következtek a falu előjárói, módosabb parasztjai, végül a falut, illetve falurészt elejétől a végéig bejárva mindenkinek kolindáltak (ez újabban már csak a nagylányos-nagylegényes házakra korlátozódott). Egy faluban gyakran több csoport is járt, amelyek utcánként, falurészenként felosztották maguk között az adott község területét. Régebben az elkülönülés alakulhatott társadalmi osztályok alapján is.⁴⁶ A kolindálás szokása nem kifejezetten békés természetű lévén, a különböző csoportok gyakran kemény konfliktusba keveredtek egymással, sokszor csúnyán összeverekedtek, sőt a források beszámolnak halálos kimenetelű összetűzésekről is.⁴⁷

Gyakran már a bekéredzkedés is kolindával történt, vagy valamilyen kifejezetten e célra szolgáló rigmussal, versikével. Ezután, már a ház belsejében egy vagy több (legfeljebb négy-öt) éneket adtak elő,⁴⁸ akár minden családtagnak címezve egyet-egyét, külön-külön a gazdának, a gazdasszonynak, öregnek, fiatalnak, házasulandó legénynek, leánynak. A legkülönbözőbb élethelyzetekre és szereplőkre is vonatkozhatnak kolindák; saját éneke van a halásznak, a vadásznak, a pásztornek, a papnak,

a katonának, az idegenbe szakadtaknak, még a fogadó család nemrég elhunyt rokonainak is.⁴⁹

A kolindálás ma lényegében a ház belsejére korlátozódik. Iosif Herțea azt valószínűsíti, hogy jókívánságok helyszíne régebben az ablak alja vagy a kapu volt. Egyes vidékeken ma is megoszlik ebből a szempontból a repertoár, bizonyos dallamokat még a házon kívül énekelnek.⁵⁰

Valamikor nagyon jellemző volt a már Bartók által részletesen leírt, általa *Wechselgesang*nak nevezett előadási gyakorlat, amelynek során a csoport két részre oszlik, és felváltva, antifonálisan éneklük a strófákat, rendkívül izgatott és egymással versengő hangulatban, a sor utolsó hangjaira gyakran már ráénekelve a következő sor elejét. A szenvedélyes, vad előadási formáról Bartók is ritka elragadtatottsággal írt.⁵¹ Ez az előadási forma volt valószínűleg az ősi, az eredeti, de Bartók idejére az északi területeken már teljesen kihalt, és délen is kiveszőben volt.⁵² Csoportos felvétellel sajnos – a korabeli technológia fejletlensége miatt – nem készülhetett erről a minden bizonnyal lehengerlő erejű előadásról, a két énekessel rögzített előadások azonban sokat érzékeltetnek ebből a sajátos izgatottságból.

Az újabb évtizedekben gyakori, hogy cigányzenészekkel járnak kolindálni, s a szertartás végeztével megtáncoltatják a lányokat.⁵³ Ezután elfogadván az ajándékokat – hagyományos ajándékféleség a *colac* (kalács), a különböző disznóhúsféleségek, bor, pálinka, újabban délgyümölcs, pénz –, köszönetet mondanak a családnak (ez történhet pl. a kalács történetét a búzaszemtől fogva elmesélő tréfás mondókával),⁵⁴ majd átvonulnak a következő helyszínre.⁵⁵ (A köszönőformulák önálló műfajt képeznek: *mulțumitură*.)

A kolindálás befejeztével kezdetét veszi a többnapos multság, amely 25-étől akár három napig, megszakítás nélkül is tarthat. Ez gazdag lakomával indul, majd következik a tánc, először mindenki, később már csak a leányok-legények számára. A multságra a kolindálókon kívül a fogadó családok is hivatalosak, tehát az lényegében az egész falu közössége számára nyitott. A többnapos táncot ismét lakoma és a legények látványos fölvonulása zárhatja.⁵⁶

Szövegek

■ A szokás lényegi elemét, a jókívánságot a szöveg hordozza. Abban, hogy a kolinda mint műfaj Bartókot követően az egyetemes kultúrtörténetben is ismertté és nagy jelentőségűvé válhatott, legalább olyan nagy szerepe volt a különleges történeteket elbeszélő szöveganyagnak, mint a zenei jellegzetességeknek (gondoljunk csak az eredeti népi zenei anyagot nem tartalmazó *Cantata profanára*).

Vallásos és laikus réteg

■ A szöveganyagon belül jól elkülönülnek a vallásos (keresztény) témájú és az ezektől teljesen eltérő, világi, mesés, balladisztikus, gyakran pogány motívumokat örökítő, ún. laikus szövegek. A Bartók által gyűjtött anyagban ez az utóbbi csoport mintegy egyharmadnyi részt tesz ki,⁵⁷ Faragó József mintegy négy évtizeddel később ugyanezt az arányt, szintén csak az erdélyi repertoáron belül, kb. 50%-ra becsülte.⁵⁸ A 2003-ban megjelent *Colinde românești* című gyűjtemény – amelynek anyaga Hunyad és Fehér megye rendkívül archaikus repertoárt őrző vidékeiről származik – mintegy 650 oldalnyi szöveganyagának csak mintegy 25%-nyi része hordoz vallásos vonatkozásokat.⁵⁹

Adrian Pop zeneszerző – maga is több, a kolindálásra vonatkozó tudományos publikáció és számos kolindafeldolgozás szerzője – szerint a legszigorúbb értelem-

ben csak a világi vagy pogány tematikájú szövegeket tarthatnánk a kolindákhoz tartozóknak, hiszen a kolindálást helyesebb napfordulós, újévköszöntő, mintsem karácsonyi szokásként meghatározunk.⁶⁰ A két réteg azonban sokszor nem választható szét markánsan, a motívumok igen gyakran egybemosódnak. Megjelennek világi környezetben is bibliai alakok, elsősorban Jézus, a Szűzanya, Szent Péter, János apostol, néha ószövetségi próféták vagy furcsa mesés figurák, mint például „Szent Péntek” és „Szent Vasárnap”.⁶¹

A kolindakutatás hosszú évtizedei alatt a mindenkori politikai viszonyok is beleszólhattak abba, hogy a szakirodalom mely korban éppen mennyire értékelte meghatározónak a rítus keresztény elemeit, vagy kívánta hangoztatni annak pogány jellegét.⁶² A keresztény karácsony azonban, mint láthattuk, nagyon is tudatosan telepedt rá a téli napforduló ünnepére, így az eleve összetartozó szálakat már nagyon problematikus lenne szétszálazni.

Az olyan típusú szövegek, amelyek mintegy tündérmese-figurákká avatják az ó- vagy újtestamentumi szereplőket, azokra a magyar nyelvű, népi apokrif vallásos történetekre is emlékeztethetnek, amelyeket Lammel Annamária és Nagy Ilona a *Parasztbiblia* című gyűjteményben tett közzé nagy mennyiségben.⁶³ Hasonló motívumkeveredés figyelhető meg az apokrif archaikus imádságok szöveganyagában is. E népi legendák és imák kapcsolatait az apokrif evangéliumokkal és a különböző eretnekmozgalmak tanításaival már régen kimutatták⁶⁴, talán a kolindák vonatkozásában is érdemes lenne ebben az irányban tovább vizsgálni.

Sok jel mutat arra is, hogy a kereszténység görögkeleti ága sosem irtotta olyan kíméletlenül a régi pogány emlékeket, szokásokat, mint a római egyház. Nem véletlen tehát, hogy míg a magyar regösénekek meglehetősen töredékes állapotban maradtak ránk, a román kolindák ép, részletekben is gazdag legendákat tartalmaznak.

Szövegrendszerezési és -értelmezési módszerek

■ A kolindaszövegek tudományos rendszerezése kezdettől fogva sok lehetőséget kínált. Csoportosíthatjuk a szövegeket elhangzásuk ideje szerint, tehát az alapján, hogy karácsony szombatján, estjén, másodnapján, ezeken belül is hajnalban, reggel, este vagy az éjszaka során szólalnak-e meg. Megkülönböztető erejű lehet, hogy az adott szövegű dallam hol hangzik el, az utcán haladva, egy másik kolindáló csoporttal való találkozáskor, egyik háztól a másikig tartva, a házigazda ablaka alatt, az ajtónál, már bent a házban vagy kilépőben stb. A különböző korú, nemű, társadalmi állású, foglalkozású emberekhez is saját kolinda tartozott, a rendszerezésnél természetesen ez is fontos szempont lehet.

Míg korábban Petru Caraman ez utóbbi szempont alapján osztályozott, a később elterjedt rendszerezések inkább a témákat vették alapul. Alexandru Rosetti 1920-ban megjelent munkájában a vallásos kolindákat osztályozta. Az addigra összegyűlt anyagot, amely már több száz szöveget jelentett, 7 tematikus ciklusba, 27 típusba csoportosította.⁶⁵

Bartók Béla, kolindamonográfiájának csak halála után megjelent, második kötetében végezte el a szövegtípusok elkülönítését. Zenei szempontok szerint már rendszerezett dallamainak szövegét irodalmi szempontok szerint osztályozta újra. Nála már mindkét szövegtípus szerepel, de kiindulási alapul továbbra is Rosetti munkája szolgált. Az ő szisztémáját bővítette Bartók 9 ciklusra és 31 típusra,⁶⁶ a kolindaszövegeket elsősorban társadalmi-történeti rétegek (a vadász-, a pásztor-, a földművelő társadalom) lenyomataként értelmezve.⁶⁷

A következő jelentős állomás Monica Brătulescu 1982-es műve⁶⁸. Ő 10 fő csoporton belül már 217 alcsoportot határozott meg, s ezeken belül további altípusokat is,

mindenhol alaposan megadva az adott típus előfordulási helyeit s azok elérhetőségeit. Brütulescu főbb típusai szerint beszélhetünk – I. Ünnepi, II. Kozmogonikus, III. Egyes foglalkozásokhoz kötődő, IV. A fiatalság, az udvarlás, a házasság témakörével kapcsolatba hozható, V. Családi kapcsolatokra vonatkozatható, VI. A királyi udvarról szóló, VII. Tanító célú, ill. moralizáló, VIII. Biblikus és apokrif témájú kolindákról, valamint IX. Kolinda-balladákról és X. Kolinda-dalokról.

A kolindaszövegekre általános értelemben tekintve nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy lényegük a helyhez és időhöz találó jókívánság érvényesítése, esetleg közvetlenül, de inkább közvetetten, jelképes, metaforikus értelmű történeteken keresztül. Ezért gyakori e történetek közt a csodás, szürrealisztikus elem. A kolinda mindig a jelenre vonatkozik, ha egy csodás, vagy a régmúltba helyezett történetet mesél is el, érvényesítési helye a mindenkori Itt és Most, célja pedig a jövő.⁶⁹ Ahogy Lükő Gábor írja: „A múlt időben fogalmazott epikus szöveg [...] a jövő évre szóló jövőmondás, varázssének.”⁷⁰

A hősök a mesék világbíró királyfiaival, legkisebb testvéreivel viselnek közös tulajdonságokat. Kiváló emberek, minden akadályt legyőznek, a jókívánság megcélzottjainak alakmásai. A kolindaszövegek hangulata mindig emelkedett, szakrális. Ennek jellegzetes kellékei a fáklyák, a virágok, jellemző színei az arany, az ezüst. A bőség előidézését a különböző étel-ital-féleségek, a zene emlegetése is elősegíti.⁷¹

Az értelmezők közül sokan nem állnak meg a „funkcionalista” szintnél, vannak, akik ókori, mitológikus történetek lenyomatait olvassák ki a kolindákból, mások a szimbólumkutatás,⁷² sőt az asztrális szimbolika felől közelítenek feléjük.⁷³ A kolindaszövegekhez való közelítésekhez bizonyára sok-sok féle szemlélet együttes érvényesítésére lesz szükség a jövőben is, hiszen rendkívül heterogén anyagról és az egyes történeteket vizsgálva is bonyolult rendszerekről van szó.

Gyakori jelenség, hogy balladaszövegek, illetve azok változatai is megjelennek a kolindálás gyakorlatában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a ballada mint műfaj ebben az esetben kolindafunkcióban jut érvényre.⁷⁴ Ha egy szöveg mindkét változatban létezik, a kolindaverzió általában jóval rövidebb, tömörebb az akár több száz soros balladaváltozatnál. Nevezetes példája ennek a jelenségnek a román nemzeti identitás-tudat kialakulásában is nagy jelentőséggel bíró Miorița (Báránka)-történet esete.⁷⁵

Általánosságban megjegyzendő még, hogy miután a román népi verselés nem ismer szövegstrófiákat, a szövegsorok pedig – egyes újabb keletkezésű, művi eredetű eseteket leszámítva – kizárólag tri- és tetrapodikus szerkezetűek (hat, ill. nyolc szótagúak)⁷⁶ – az egyes dallamok és szövegek cserélgetésére nagy lehetőségek nyílnak.⁷⁷ A dallam- és szöveganyag közötti kapcsolat meglehetősen laza, és ebből értelemszerűen az is következik, hogy a szövegek jellegzetességei (pl. világi vagy vallásos témájú) nem vonhatók párhuzamba az adott dallam tulajdonságaival (pl. archaikus vagy művi rétegbe tartozó).

A refrének által felvetett problémák (a dallamstrófán belüli, ill. a szövegben való elhelyezkedésük, nonszensz vagy félig-meddig értelmes refrénszövegek megfejtési kísérletei stb.) is árnyalhatják a kolindaszövegről alkotott képünket. A szöveggyűjtemények és az irodalmi válogatások azonban a refréneket többnyire nem közlik, vagy csak az első előfordulásukat jelzik, ugyanis az olvasás szempontjából megtörnének a szöveg menetét, tartalmi szempontból pedig általában nincs hozzá közük. A refrének sok esetben erősebben kötődnek az adott dallamhoz, mint maga a szöveg.

Magyar nyelven, a téma súlyához méltó módon, jelentős mennyiségű és minőségű műfordítás olvasható, elsősorban Faragó József és Kiss Jenő közös munkájának eredményeképpen. *A szarvasokká vált fiúk* című válogatás⁷⁸ egy nagyobb szabású, a román nép- (elsősorban ballada-)költészetet bemutató, öt kötetből álló sorozat harmadik darabjaként látott napvilágot.

Ennek a gyűjteménynek már sokat idézett bevezető tanulmányában Faragó részletesen beszámol a 19. század közepe óta tartó fordítási kísérletekről is.⁷⁹ Ennél is bővebb felsorolás található e munkákról Domokos Sámuel bibliográfiájában.⁸⁰ Közülük mindenképpen ki kell emelnünk Mailand Oszkárnak még a Kisfaludy Társaság kezei között végzett fordításait⁸¹ és Komjáthy Istvánnak az 1940-es évekből származó érzékeny átültetéseit, amelyekhez Lükő Gábor írt előszót.⁸² Irodalomtörténeti szempontból is jelentős kolindafordítások születtek még Erdélyi József, Nagy László és Csanádi Imre tollából.⁸³

Fő zenei jellemzők

■ Mielőtt rátérnénk a kolindálásra vonatkozó első, történeti kútfőktől származó beszámolókról, majd pedig a szűkebb értelemben vett tudománytörténet bemutatására, kell szólnunk néhány szót a kolindák zenei tulajdonságairól. Bartók 1933-as általános megállapításai lényegében ma is érvényesek. Az archaikus kolindák „giusto tempójúak, feszes ritmusúak, kedvelik a modális hangnemeket”. Jellemző rájuk a „sok, de sosem mesterkélt ütemváltás, formailag pedig egy, kettő, három, négy vagy öt sorból állnak”.⁸⁴

Forma, refrén

■ A kolindák formai szempontból tehát igen nagy változatosságot mutatnak, és az egyes alakok egymásba való átalakulására is rengeteg példát találunk. A nagyszámú formai modell közül kiemelkednek a háromsoros, ABA felépítésű képletsorok, ezek széles körű elterjedtségét már Bartók is regisztrálta.⁸⁵ Nagyon gyakori még a két-soros, AB képletű modell és ennek bizonyos háromsoros származékai is (ABB, ABC). Talán valamivel ritkábban fordulnak elő a legkülönbözőbb sorképletű négysoros kolindák. Az egysorosak a gyerekkolindák között jellemzőek (ezek felépítése a gyerekkolindák ismert törvényszerűségei szerint alakul), de előfordulnak felnőttek által előadott dallamoknál is, ezek azonban töredékeknek tekintendők. Az ötsoros formák alacsonyabb sorszámúak származékai.

A kolindadallamok egyik legszembevetőbb sajátossága az állandóan, strófánként ismétlődő szövegrész, amelyet a szakirodalom *refrénnek* nevez,⁸⁶ s amely a kolindáknak olyan alapvető specialitása, hogy Ovidiu Birlea nyomán csak újabb keletkezésű daraboknak tekinthetjük azokat, amelyekből hiányoznak.⁸⁷ E visszatérő szövegrész elhelyezkedhet a dallamszakasz végén, az egyes sorok között és kivételesen az elején is (ez utóbbi eset dallammegfordításoknál fordul elő, amely az előadó vagy a fellevevőkészüléket túl későn bekapcsoló gyűjtő hibájaként értékelendő). Egyes négysoros dallamtípusok (pl. IVA1 csoport) két refrént is tartalmazhatnak.

A refrén általános terjedelme egy teljes zenei sornak vagy egy rövidebb egységnek megfelelő, de szélső értékeit nézve – Bartók megfigyelése szerint – 2-27 szótagig terjedhet. (Újabb gyűjteményekben még ennél hosszabbakra is találunk példát.⁸⁸) Jellemző módon valamilyen felfohászkodást, gyakran a vendégfogadó gazdára való utalást fejeznek ki (pl. *Doamne, Domnului Doamne, Domnului bunu* etc.). Nagyon elterjedt refrénszövegek még pl.: *Junelui bunu, Florile dalbe*, ill. a *Ler, Lerului, Crăciun, Măr, Mărului, Colinde* stb. szavak variációi, kombinációi. A refrénszöveget a gyűjtemények többnyire kurzivalással vagy aláhúzással emelik ki.

Bartók a 4 szótag alatti formákat azonban nem voltaképpen refrénnek, hanem az előző vagy a következő dallamsor szerves részének tekintette.⁸⁹ A mai kutatók ezeket a formulákat általában toldalékrefrénnek, Brăiloiu kifejezésének pontosabb fordításával élve támrefrénnek nevezik. Önálló zenei tartalmat ezek nem hordoznak, már

kis terjedelmük miatt sem. A toldalékrefrének előfordulhatnak sorvégen vagy akár a szakasz első sora előtt.⁹⁰

Egyes metaforikus, homályos értelmű vagy egyenesen értelmetlen refrénszövegek eredetileg talán közvetlenül is kapcsolódtak az adott kolinda tartalmához, a jókivánság érvényesítéséhez, mára azonban csupán az ének misztikus-rituális kisugárzásához járulnak hozzá. A kérdéses értelmű szavakban, szövegcsomókban egyes román nyelvészek a pogány ősmúlt felszívódott emlékeit látják, akárcsak magyar kollégáik a regösénekek „haj, regő rejtem” felkiáltásában.⁹¹ Különösen a *Ler* kifejezésnek van – ilyen szempontból – nagy irodalma: egyes régi szerzők a római *laresek*⁹², mások az etruszk–latin *lar*, *lemures* szó vagy egyenesen Aurelianus, ill. Valerianus császár emlékét látták benne.⁹³ Az efféle szómagyarázatokkal kapcsolatban találóan jegyzi meg László Ferenc, hogy inkább jellemzőek a kor „latinista” törekvéseire, mint magára a kolindarefréne.⁹⁴ A *ler* eredetére vonatkozóan ma a legelterjedtebb a *hailer*, *hoileler* alakokon keresztül az *aleluiá*-ból származtatni azt.⁹⁵

A refrének szerepe zenei szempontból is rendkívül fontos. A tri- vagy tetrapodikus szövegek monotóniáját érzékenyen és változatosan képesek oldani, mivel más szövegsorokkal ellentétben nem csupán szótagpárok, hanem szótaghármak is előfordulhatnak bennük. Egyes kolindák ritmikái aszimmetriáját tehát nemcsak a rövid és hosszú értékek változatos rendje (*Giusto silabic bicron*), hanem a refrének heterometriája is okozza.

Constantin ún. *álrefréneként* határozta meg a refrének azon típusát, amelyek versszerkezetükben, esetleg zenei anyagukban-ritmikájukban is egyeznek más zenei sorokkal, refrén voltukról csupán szövegük tartalma árulkodik. Brăiloiu a valódi refrént is két további – szabályos, illetve szabálytalan – csoportba osztotta. Az előbbi fő tulajdonsága, hogy ugyan hosszabb vagy rövidebb a dalban előforduló verssoroknál, de szerkezetileg azokhoz hasonló elven épül fel. A szabálytalan refrénben ellenben három szótagos verslábakkal is találkozhatunk.⁹⁶ A különböző szövegrendszerezések természetesen – sok egyéb szempont figyelembevételével – ennél is tovább csoportosítják a refréneket.

Bartók a strófászerkezet leírásakor a refréneket zenei tartalmuk szerint jelölte betűkkel, refrén voltukra a strófa képletben nem utalt. Ez a módszer később nem bizonyult kielégítőnek. Iosif Herțea az ellenkező megoldást választotta, a refréneket kicsi *rf* betűkkel jelölte, zenei tartalmukra való tekintet nélkül. A Ioan Bocșa–Szenik Iloana-szerzőpáros műveiben refrén esetén a strófa képletet jelző betűk jobb alsó indexében jelenik meg az *rf* jelzés.⁹⁷

Ritmika

■ A műfaj legkarakteresebb vonásai talán a ritmika területén bontakoznak ki. Bartók kolindamonográfiája előszavában arról számol be, hogy az általa „bolgár ritmusnak” nevezett jelenségre e dallamok fonográffelvételei jelentik az első bizonyítékokat.⁹⁸

A magyarországi Bartók-kutatásban jelentős továbbélése van Bartóknak a kolindák tanulmányozásakor és rendszerezésekor tett ritmikai tárgyú észrevételeinek. Breuer János 1977-es tanulmányában egyenesen „kolinda-ritmikaként” definiálja Bartók zenéjében azt a jelenséget, amikor az ütemváltozások során nemcsak a nevező, hanem a számláló is váltakozik (pl. 2/4 és 5/8 egymás után).⁹⁹

Valójában a kolindák ritmikájának tárgyalásakor korántsem beszélhetünk egységről, többféle ritmusjelenséggel kell számolnunk. Ugyanez igaz fordítva is, nem köthetünk egyféle ritmikai tendenciát csak és kizárólag a kolindákhoz.

A legegyszerűbb esetekben a tri- és tetrapodikus sorok közönséges osztódó (disztributív) rendszerbe tagolódnak, a nyugat-európai zenében – beleértve a magyar nép-

dalok elsöprő többségét is – megszokott ritmikai beosztásokhoz hasonló módon. Az ennél bonyolultabb, aszimmetrikus (additív) rendszereknél Constantin Brăiloiu osztályozását kell figyelembe vennünk, lévén hogy ez a román népzene ritmusproblematikáját legadekvátabb módon kifejező és a szakirodalom által is leggyakrabban használt szisztéma.

Brăiloiu ritmusosztályozása szerint a Bartók által a szakirodalomban „bolgár ritmus” néven elterjesztett ritmikai jelenség a *Giusto silabic bicron* és az *Aksak* rendszerekbe csoportosítható tovább.

A *Giusto silabic* ritmika jellegzetes tulajdonsága, hogy az egyes szótagokhoz járó ritmusegységek időtartama – az antik időmértékes verseléshez hasonlóan – lehet „rövid”, ill. „hosszú”. Ezek egymáshoz való aránya 1:2-vel írható le (ez a leírásban jellemzően negyed- és nyolcadot jelent). A zenei ritmika tehát a verslábakhoz idomul, ezért az adott dallam ritmusa nem osztható be kizárólag negyed vagy nyolcad nevezőt használó ütemmutatóba. A rendszer előfordulását Brăiloiu külön hangsúlyozta a kolindák esetében, egyéb lírai, epikus, rituális műfajú dalok és az altatók mellett. Mint az elnevezés is mutatja, az e rendszerbe tartozó dallamok tempója feszes, giusto karakterű.¹⁰⁰

A *Giusto silabichoz* hasonló az *Aksak* elnevezésű rendszer. Maga a szó, amelyről a jelenség nevét kapta, török eredetű, jelentése szerint: sánta. A rövid és hosszú értékek váltakozása képezi itt is a szisztéma alapját, ám ezek aránya itt 2:3. (Különbségüket a kottában ponttal fejezzük ki.) Ez a ritmikai típus még messzebb áll a nyugat-európai műzenében használatosaktól, hiszen e két szám aránymutatója matematikailag irracionális szám. Az aksak ritmusú dallamokra is jellemző a giusto karakter, de a tempó sebessége széles határok között váltakozhat.¹⁰¹

Az előző két pontban kifejtett ritmikai konstellációk együttesen képviselik azt, amit Bartók bolgár ritmusnak nevezett. A bolgár népzene valóban igen jellemzőek ezek a ritmusalakzatok, sőt az első tudományos említések is bolgár zenetudósoktól származnak e tárgy körben. Az aszimmetrikus elrendezésű ritmusok elterjedése azonban nagyon széles körű, amellet, hogy jóformán az egész Balkán területén megjelennek, megtalálhatóak még Ázsia, Afrika és Dél-Amerika számos pontján is.¹⁰²

Megjegyzendő még, hogy noha a kolindákra eredetileg a giusto tempó a jellemző, az egyéni előadók időnként hajlamosak ezt a feszességet fellazítani és a rubato irányába elmozdítani.¹⁰³

A kolindák sztereotip ritmusfordulatainak rendszerbe foglalását a kolozsvári Alina Stan végezte el a közelmúltban, kötet formában is megjelent doktori értekezésében.¹⁰⁴

Hangnemek

■ A kolindák ambitusa ritkán halad meg egy hexachordot. A dallamok hangkészletét alkotó jellegzetes hangsorok „prepentaton, pentaton, dúr- vagy mollterces tetra-, penta- vagy hexachord”¹⁰⁵ jellegűek.

Gyakori a dallamfordulatokban a modális színezet. Miután nagyon fontos szempont a szöveg érthetősége, így a kis hangterjedelmű, recitatív formulák a jellemzőek. A dallamok főleg szekund- és terclépésekből alakulnak, ennél nagyobb hangközlépéseket inkább a sor eleji nyitóképletekben, illetve a sorvégi elugrásokban találunk.

A záróhangok helye – akárcsak a román népzene más műfajú dallamainak esetében is – nem állandó; nagyon gyakori például az 1. és 2. fok közötti ingadozás az egyes dallamvariánsok között. A magyar népdalok közreadásánál használatos módszer – a dallamok közös záróhangra való transzponálása – tehát a kolindák esetében nem célravezető. Ehelyett leginkább a Paula Carp által kifejlesztett, ún. relatív transzpozíciós szisztéma terjedt el. Ennek lényege röviden az, hogy a leírásnál nem

a záróhangok, hanem a dallamok gerinchangjai kerülnek azonos hangmagasságokra.¹⁰⁶ Ez nagyban elősegíti az egyes variánsok, rokon dallamok összetetését.

Történeti áttekintés I.

■ A román kolindálásra vonatkozó első írásos történelmi adat a genovai származású Franco Sivori tollából származik, aki a 16. században nyolc évet töltött egy walachiai herceg titkáráként Târgoviște-ben. Nem idéz ugyan sok konkrétumot a szokással kapcsolatban, mégis fontos adatot közöl, beszámol ugyanis az éneklő csoportot kísérő, számára „inkább barbároknek” tűnő zenészekről is.¹⁰⁷ Talányosan hangzik Heltai Gáspárnak egy 1552-ben született művében olvasható megjegyzése is: „...mindjárt a mi urunk Jézus Krisztus születésének napja után következik az ördegnek nagy innepe: a regélő hét” – sajnos nem tudjuk pontosan, mire vonatkozhat ez a kitétel, talán a magyar regölésnek egy korai emléke lehet.¹⁰⁸

A legértékesebb és a szakirodalom által is leggyakrabban idézett korai említés Andreas Mathesiusnak, a Balázsfalva melletti Bolgárcserged (Cergău Mic) lutheránus lelkészének 1647-ből származó, német nyelvű emlékirataiban található. Mathesius a karácsonyi szertartások sok jellemzőjét örökítette meg művében. Előadása szerint a karácsonyi kántálást ősi szokás szerint fiatal férfiak művelték. A szertartás karácsony éjszaka, éjjel 3 órától reggelig tartott. A dalok románul szóltak, noha e falut ekkor még jórészt bolgárok („șchei”) lakták. Mathesius, mint egyházi személy, viszolyogva figyelte a félpogány szertartást, komoly aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy egyes fiatal férfiak „ördögi dalaikat”, „törvénytelen karácsonyi énekeiket” éneklik, miközben társaik velük szemben, az asztalnál tivornyáznak.¹⁰⁹

Talán nemcsak vagy nem elsősorban a nem kanonikus, pogány szövegek háborították fel Mathesiust, hanem maga az igencsak megdöbbentő előadási forma. Már utaltunk rá, hogy a román szakirodalomban „antifonálisnak” nevezett kolindaelőadás Bartók számára is mennyire megdöbbentő, extatikus erejű élményt jelentett.¹¹⁰

Dimitrie Cantemir *Moldovai és Wallachiai románok krónikája és Moldova leírása* c. műveiben mélyre hatóan foglalkozik a különböző, többek között a téli ünnepkörhöz is kötődő népszokásokkal is.¹¹¹ Leírása szerint az emberek már kezdtek megbárátkozni a keresztény karácsonyi énekekkel, de még használták a régi dallamokat is, amelyeket mimikus játékokkal adtak elő. Leírása szerint a kolindálók az Aurelianus császárral azonosított mitikus Ler király tiszteletére énekelték dalaikat. Érdekes részletinformációkkal szolgál magukkal az énekekkel kapcsolatban is. Egy kiáltásszerű refrén („Heoile”) olyan érzéseket keltett benne, mintha az előadók valamiféle istenséget invokálnának.¹¹²

Az első magyar nyelvű értesüléseink a román kolindálásról a 19. század közepéről valók. Zilahy Károly (Kelen) 1856-os beszámolóját („Karácson éjén szokott a román kóringyát fúni, s nem csak vallásos, de világi dalokat is”) már idéztük. Ezt követően folyamatosan jelennek meg Magyarországon román népszokásokkal, köztük a kolindálással kapcsolatos rövidebb-hosszabb jelentések, népi szövegeket tartalmazó gyűjtemények – nem kizárólag, de főként román származású szakemberek tollából.¹¹³

Ebben az időszakban különösen a Kisfaludy Társaság támogatta jelentősen a magyarországi nemzetiségek szöveges folklórájának felgyűjtését és kiadását. Az ő gondozásukban jelent meg Ember György, Grozescu Julián és Vulcanu József fordításkötete,¹¹⁴ benne egy kolinda szövegével és Vulcanu bevezető tanulmányában a szokás rövid ismertetésével.

Szintén e társaság megbízásából gyűjtötte százával a Hunyad megyei népköltészet darabjait Mailand Oszkár dévai tanár. Ő tanulmányában foglalkozik részben vagy egészben kolindamotívumok értelmezésével, egyes meglátásaival évtizedekkel

előzve meg korát.¹¹⁵ E korszakot illetően feltétlenül meg kell említenünk még két nevet. Alexics György a budapesti, Moldován Gergely pedig a kolozsvári egyetem romántanáraként fejtette ki tevékenységét, utóbbi számos egyéb tanulmány mellett háromkötetnyi román népköltészeti műfordítás szerzője.¹¹⁶

A századfordulótól az első világháború végéig tartó időszakban egymást érik a témánkba vágó beszámolók, tanulmányok, műfordítások, többek között Czárán Gyula, Suciú Traján, Hetco György, Hodosiu M. Margit munkái. Schmidt Tibolt 1913-ban önálló kötetet szentel a kolindálás témájának.¹¹⁷ Magyar nyelven mindmáig ez az egyetlen, kizárólag a román kolindálás témájával foglalkozó, könyv méretű szakmunka.

Történeti áttekintés II.

Bartók Béla kutatásai és kolindamonográfiája

■ Az imént említett tanulmányok azonban csak a szokás leírására összpontosítottak, a gyűjtemények pedig kizárólag szövegeket tartalmaztak. A kor szokásainak megfelelően nem gyűjtötték a dallamokat, a folklóralkotásokat a nép ajkán élő irodalmi műveknek tekintették. A román kolindák zenei jelentőségének felismerése elsősorban Bartók Béla munkásságához köthető.¹¹⁸

Bartók Béla már 1909 júliusában, első bihari gyűjtőútján számos kolindát jegyzett le. A műfaj igazi súlyát azonban ekkor még, úgy tűnik, nem igazán ismerte fel. A rákövetkező években, 1910–13-ig azonban minden karácsonyt román paraszti környezetben töltött (a bihari helyszínek mellett máramarosi és Hunyad megyei falvakban is), tehát bőven volt alkalma a kolindálás szokását eredeti előadási körülmények között tanulmányozni. Ezek a gyűjtőutak egyébként is rendkívüli, életre szóló élményt jelentettek számára, különösen az a tény, hogy a civilizációtól és vele a népies műzénétől szinte teljesen elzárt vidékekre, számára paradicsomi állapotok közé érkezett. Ezekben az években jutott arra a fontos meggyőződésre is, „hogy a régi időkben a parasztnak – úgy szólván – minden zenei megnyilatkozása közösségi aktus volt”.¹¹⁹

Első román gyűjtéseket tartalmazó gyűjteménye az 1913-ban megjelent *Cântece populare românești din comitatul Bihor*. A sok bírálatot is kapott bihari kötet összeállításának idején még viszonylag friss volt a román népzenevel való találkozás élménye, minden nagyszerűsége ellenére a lejegyzéseket és belső strukturáltságot illetően is sok még a ki nem forrott elem, különösen a későbbi nagy gyűjteményekhez képest. Bartók a kolindáknak sem szentel még kiemelt fontosságot ebben a munkájában.

1915-ben viszont megírta *Román kolindadallamok* című híres zogoradarab-sorozatát. Időközben kitört az első világháború, amely érthető módon akadályozta a gyűjtések folytatását, noha Bartók még a nagy világgégés utolsó évében is gyűjtött román népzenei, mégpedig ugyanazon a vidéken, ahol elkezdte ez irányú munkáit: Biharban, Belényes környékén.

1923-ban jelent meg a második román népzenei vonatkozású kötet, amely a máramarosi gyűjtések eredményeit adta közre (*Folkmusik der Rumänen von Maramureș*), s amely több szempontból is kulcsfontosságú. Ebben a gyűjteményben vált először formaadó szemponttá az a felismerés, hogy a román népzeneben milyen nagy fontossága van az egymástól élesen elkülönülő és szigorúan *alkalmakhoz* kötődő műfajoknak, valamint hogy a kolindák csoportja ezeken belül is mennyire archaikus réteget képvisel. A máramarosi kötetben az egyes műfajok külön egységekben jelennek meg, köztük is az első helyet a kolindák foglalják el.

A kizárólag kolindákat tartalmazó, a dallamokat és szövegeket egyaránt rendszerbe állító monográfia (*Melodien der Rumanische Colinde [Weihnachtslieder]*) már 1924–25-re készen állt, noha a dallamanyagának még majdnem 10 évet kellett várnia a megjele-

nésre. (A szövegtörzset kiadása pedig már csak posztumusz kötetben valósulhatott meg, 1968-ban.¹²⁰) A kolindakötet kálváriájáról Malcolm Gillies és Gombocz Adrienne tanulmányából (*The Colinda-fiasco: Bartók and Oxford University Press*) tájékozódhat az érdeklődő, én csak nagy vonalakban foglalnám össze a történetet.

A kéziratot Bartók még 1925-ben eljuttatta a budapesti román követségen keresztül Bukarestbe – azt szeretete volna ugyanis, ha ez anyag a román fővárosban jelenik meg –, ám a kiadás munkálatai lassan indultak el, és végül nem is valósultak meg.¹²¹ 1927-től az Oxford University Press-szel folytatódtak a tárgyalások, már az angol fordítás is készülöbén volt, de konkrét eredmény itt sem született. Közben tudományos okokból is halasztódott a kiadás, ugyanis a harmincas évek elején Bartók – fölismerve az ún. bolgár ritmus jelentőségét és törvényszerűségeit – néhol revideálta saját lejegyzéseit.

Kolindagyűjteményének zenei részét, miután már sem a román, sem az angol fél való támogatására nem számíthatott, 1935-ben saját költségén adta ki, az Universal Edition csupán a megjelent 500 példány terjesztésében vállalt szerepet. A szöveget tartalmazó részt Bartók néhány nagy európai könyvtárban – Budapesten, Bázelen és Amszterdamban – helyezte el gépirat formájában. Nagy csalódására az elkészült kötetre csupán 12 előfizető jelentkezett.

A kolindakötet 454 dallamot és 30 további, lábjegyzetben jelzett variánst közöl. A dallamok 3-4, jól elhatárolható erdélyi dialektust képviselnek, közülük egyes darabok már szerepeltek a máramarosi, illetve a bihari gyűjteményekben is. (Ezeket tehát az idők során a szerző többször is áttekintette, javíthatott is lejegyzésükön.) A kísérő tanulmány hosszú évtizedekre kijelölte a kolindakutatás fő irányait, egyes megállapításai pedig máig nem vésztettek érvényükből. Talán nem haszontalan ezeket legalább vázlatosan számba vennünk.

A kolindálás szokásának feltárása, bemutatása nem volt célja a munkának, annál inkább a zenei és a szöveges jellegzetességeké. Bartók a lehetőségek szerint igyekezett elválasztani az archaikus kolindákat a művi, nyugat-európai betlelemes énekek hatására született karácsonyi daloktól, amelyeket összefoglaló néven – egy jellemző karácsonyi gyermekszokás alapján – csillagéneknek nevezett. Az elkülönítés nem volt minden esetben könnyű, a szövegek és a dallamok ugyanis sokszor átjárják egymást.

Az archaikus kolindák általános jellegzetességeihez a főntebb már említetteken kívül fontos adalékként járul még a refrének jelenléte. A refrén, a kolindaének teljes terjedelme alatt változatlan formában visszatérő szövegelem, amelynek terjedelme 2-27 szótag között alakulhat, olyan fontos strukturális tényező, hogy megléte nélkül nem is beszélhetünk valódi kolindáról.

A verstani jellegzetességeket, az izometrikus felépítést, a súlyrendi kérdéseket Bartók ma is adekvátnak tekinthető módon írta le (noha ezek a kérdések nem tartoztak szigorú értelemben a szakterületéhez, ráadásul a román nyelvet önszorgalomból, felnőtt korában tanulta meg). Ezen megállapításai Constantin Brăiloiu és más román kutatók által is messzemenően elismert jelentőségűek. Bartók tisztázta először a román népi verselés általános tri- és tetrapodikus – 6, illetve 8 szótagú – berendezkedését, illetve ő állapította meg, hogy az 5, illetve 7 szótagos sorok sem rendszeren kívüli jelenségek, latens módon 6, illetve 8 szótagúaknak tekinthetők, s adott esetben szótagpótlással (leggyakrabban -u hang, ill. Biharban -re [-le] szótag) ki is egészülhetnek ilyenekké.¹²² Máramarosban és a szomszédos területeken éppen ellenkezőleg, az utolsó – verstanilag hangsúlytalan – szótag elnyelésével találkozott. Szintén szótagelnyelést – illetve az előző sor végével való összeolvadást – regisztrált bizonyos nyelvtanilag hangsúlytalan helyre eső sorkezdő szótag esetében.

Verstani megállapításai a román népi verselés kutatásában alapvető, a mai napig messzemenően elismert jelentőségűek, noha ezek a kérdések nem tartoztak szigorú-

an véve a szakterületéhez, ráadásul a román nyelvet önszorgalomból, felnőtt korában tanulta meg.

Zenei rendszerezése a kolindák *ritmus- és strófaszerkezetén* alapul. A dallamokat három fő csoportba osztotta:

- A – hat szótagúak (tripodikusak),
- B – nyolcszótagúak (tetrapodikusak),
- C – egyéb, besorolhatatlan formák.

A további rendszerezés a *dallamsorok száma* szerint alakult, a következőképpen:

	B I – egysoros
A I – kétsoros	B II – kétsoros
A II – háromsoros	B III – háromsoros
A III – négyesoros	B IV – négyesoros

(A ritmikus ismétlődéssel, szekvenciálisan vagy egyszerű sorkettőzéssel 5-, illetve 6- sorossá duzzasztott dallamok Bartók rendszerében nem képviselnek külön osztályt, egyszerűen besorolódnak a 3-, ill. 4-sorosak közé.)¹²³

További alpontokba tagozódnak a dallamok a ritmus alapján, az á-val jelölt izoritmikus és a â-val jelölt heteroritmikus csoportokba és ezek további alpontjaiba, mindig szigorúan az egyszerűbb elrendezéstől a bonyolultabb felé haladva. Szintén – itt és most nem részletezett – csoportosítási tényezőt képez még a főcezára elhelyezkedése és az ambitus mérete.¹²⁴

Bartók megállapította a dallamok hangrendszerit, ill. a hangrendszer-családokat is. Külön hangsúlyt helyezett a dallam egyes részeinek „gerinchangjainak” (*Hauptstufe*) megtalálására. Nem minden dallam esetében volt ez világosan kimutatható, mégis a hangrendszer megjelölésénél ezt fontosabb szempontnak tekintette. A gerinchangokat a mellékelt táblázatban üres kottafejekkel jelezte.¹²⁵

Kimutatta, hogy nem lehet egységes kolindastílusról beszélni, legfeljebb regionális szinten (elsősorban Hunyad, Alsófehér és Bihar területén).¹²⁶ Vizsgálta a kolindaanyag kapcsolatait egyéb román népzenei műfajokkal (pl. Biharban a dallamok hangrendszerében egyéb parasztdalok hatását vélte fölfedezni, míg Hunyadban és Alsófehérben egyedülállónak találta a kolindatípust)¹²⁷ és megtette a kezdeti lépéseket az egyes népek közötti kölcsönhatások feltárására (délszláv, nyugat-európai, magyar, ill. egyházi dallamok befolyásai a kolindákban).¹²⁸

Már említettük azon észrevételét, hogy bebizonyította: az ún. bolgár ritmus (ma Constantin Brăiloiu nyomán már a magyar tudósok is egyre inkább a *giusto silabic* és az *aksak* terminusokat használják) nem az egyes adatközlők tévesztéseinek eredménye, hiszen egész megyényi területeken tárta fel az ugyanolyan jellegű ritmikai formákat. E kolindák egyébként az első fonográfhengerre fölvett bizonyítékai e jelenségnek.¹²⁹

A román parasztzene legarchaikusabb dallamtípusait vélte megtalálni e dallamokban, amelyek valamikor talán egyedül képviselték a téli ünnepkör zenei szertartásanyagát. Összegésében azonban nem foglalt állást a dallamok korát illetően. A dūr és moll jellegű dallamokat viszont újabb keletkezésűnek tartotta, és az A osztály (tripodikus) dallamok archaikusabb voltát valószínűsítette.¹³⁰

A dallamok és a szövegek kapcsolatánál úgy látta, hogy bár nagyon lazán, de a román népzene egyéb műfajaihoz képest mégis szorosabban kötődnek egymáshoz. Az a terve, hogy ugyanazon dallamokat ugyanazon előadóktól különböző időpontokban is meghallgassa (ez abból a szempontból is fontos lett volna, hogy mennyire

kötődnek az egyes refrének a szöveghez és a dallamhoz, ill. hogy általában milyen módokon helyezik a szövegeket a dallamok alá), sajnos nem válhatott már valóra.¹³¹ A dallamokat az adatközlő által előadott első szövegstrófiával tette közzé.¹³²

A szokás nem zenei részeivel nem foglalkozott, a zenei vonatkozású körülményekről is csak Hunyadból és Alsófehérből voltak saját tapasztalatai, ugyanis az első útjain még csak a dallamokat gyűjtötte össze, nem kérdezte ki az előadókat a szokáskörülményekről. Leírta viszont az „antifonális” előadásmód általa megtalált formáit, ezek közül különösen az Alsófehér megyeit tartotta izgalmasnak, ahol az ellenkórus már az előző strófa vége előtt egy-két taktussal belép, így a dallamok egy része párhuzamosan hangzik. Ebből adódott számára elsősorban az előadás különleges, lenyűgöző ereje.¹³³

A kolindamonográfia második része, a csak 1968-ban megjelent szövegekatalógus az első rész dallamaival kapcsolatos összes szöveget közli, 303 variánst és 23 töredéket is beleértve, összesen 467 darabot. Bartók első szövegrendszerezési munkája ez, amely Alexandru Rosetti szinsztémájából indult ki, alaposan kiegészítve, továbbfejlesztve azt.¹³⁴ A rendszerező táblázat az alábbi képet mutatja (az alcsoportok felsorolását mellőzve):

- A. Világi szövegek
  - I. Epikus szövegek – világi témák (vadászat, pásztorélet, balladák)
  - II Családi életre vonatkozó
  - B. Világi szövegek vallásos allúziókkal (fiatal lánynak, legénynek szóló stb.)
  - I. Általában a kolindálás szokására vonatkozó szövegek (megérkezés, köszöntés, ajándékokra való utalás, elköszönés, továbbindulás, plugușor-szövegek)
  - C. Vallásos szövegek
    - I. Vallásos legendák (Istenről, Jézusról, Szűz Máriáról, apostolokról, vallási vonatkozású eseményekről szóló szövegek)
    - II Bibliai történeteket elbeszélő (teremtés, bűnbeesés, Krisztus születése, megkelesztelése stb.) szövegek
  - D. Vallásos dalok szövegei
  - E. Humoros szövegek
  - F. Besorolhatatlan töredékek
  - G. Cigány nyelvű szövegek
  - H. Appendix¹³⁵

Néhány balladát kivéve a gyűjtemény kizárólag kolindaszövegeket tartalmaz (variánsként természetesen sok szöveg él más műfajokban is). A refrénszövegek rendszerezését Bartók a szövegektől függetlenül végezte el – kilenc főcsoportba és 147 változatba osztotta őket. Szövegrendszerezési munkáját kiegészíti még a nyelvjárási különbségeket és a más kiadványokban már publikált variánsokat tartalmazó rész.¹³⁶

A kolindakutatás Romániában – a harmincas évektől napjainkig

■ Sabin V. Drăgoi román zeneszerző és zenetudós Bartókkal nagyjából egy időben végezte kolindagyűjtéseit, és vele többé-kevésbé folyamatosan kapcsolatban is állt. *303 colinde și cântece stea* című gyűjteménye a Bartókénál korábban, 1930-ban jelent meg¹³⁷ (bár a Bartók-kötet, amint láttuk, 1925-re már készen állt).

A rendszerezést Drăgoi is metrikai-ritmikai alapokon képzelte el. Úgy gondolta, a dallamok lényegét az apró ritmikai formulákból összeálló, a melódiát csontvázként hordozó képletek alkotják. Ritmikai tárgyú észrevételeiben Iosif Hertea a Giusto silabic szisztéma első megsejtését látja.¹³⁸ Ő hívta fel a figyelmet először a refrének kiemelt jelentőségére. A refrént „kolindaszövegként” írta le; vagyis úgy vélte,

hogy minden eredeti kolinda tartalmaz refrént, és viszont – minden refrénnel rendelkező dallam csakis kolinda lehet.¹³⁹ Meglátásait a tudomány később árnyalta, Drăgoi mégis fontos jelenségre irányította rá a figyelmet. Leírta azt a jellegzetességet is, hogy a szöveg nem tagolódik strófákba,¹⁴⁰ a szövegek milyen könnyen cserélődhetnek, illetve hogy ennek ellenére egyes falvakban rögzült viszonyokkal találkozhatunk.¹⁴¹ A modális hangnemek használatán keresztül a műfaj gyökereit, más szerzőkhöz hasonlóan,¹⁴² egészen az antikvitásig próbálta visszavezetni.

Drăgoi kötetének megjelenése után egyre-másra érkeztek az újabb román gyűjtemények; 1931-ben Contantin Brăiloiu (*Colinde și cântece de stea*. București, 1931), 1932-ben Gheorghe Cucu (*Colinde populare*. București, 1932) munkája (másik, híresebbé vált kötetét az ő halála után Brăiloiu adta közre: *200 colinde populare...* Societatea Compozitorilor Români, București, 1936). Érdekes még megemlíteni V. I. Popovici (*Cântece [colinde] de Crăciun și Anul nou din județele Dâmbovița și Ialomița*. București, 1934), C. Brăiloiu és H. H. Stahl (*Vicleiul de la Târgu-Jiu*. București, 1936), George Breazul (*Colinde*. București, 1938), Ilarion Cocișiu (*Colinde din Ardeal*. București, 1940) munkáit is. Ezekén kívül szép számmal jelentek meg kolindák az egyes területek általános folklórját bemutató kötetek vonatkozó fejezeteiben, illetve egyszerű kórusletétek, harmonizálások formájában is.¹⁴³

1928-ban védte meg a kolindálás témaköréből írt disszertációját Petru Caraman a krakkói Jagelló Egyetemen. A nagyszabású munka lengyelül 1933-ban,¹⁴⁴ románul viszont csak 1983-ban jelent meg,¹⁴⁵ ám az eredetinel jóval nagyobb terjedelemben. Caraman munkájának szorosabban vett témája a szokás román és szláv változatainak összehasonlító vizsgálata. A szláv népek szokásain kívül vizsgálati köre kiterjedt a szokás lett, litván, görög és albán változataira is. Caraman külön figyelmet szentelt annak is, hogy román szokásanyagon belül elkülönítse a kolindát a szláv eredetű *plugușortól* és a különféle alakoskodó népszokásoktól. A calendæ-kolinda szóegyeztetés egyértelműsége is tőle származik.¹⁴⁶

Az egyre gyarapodó kolindaanyag, Bartók műfajmonográfiája, a Brăiloiu által írt, a román népzene ritmikai típusaival foglalkozó alapvető tanulmányok és Caraman elméleti-történelmi alapozása együttesen megnyitották az utat a teljes román kolindaanyag jövőbeni rendszerezéséhez, noha ez a feladat a mai napig várat magára.

A szokás körülményeit viszont közben alaposan és részletekbe menően dolgozta föl erdélyi vonatkozásban Ovidiu Bîrlea. 1969-ben, a kolozsvári Néprajzi Múzeum Évkönyvében megjelent, monografikus igényű tanulmánya több száz erdélyi falura terjed ki, jórészt addig még publikálatlan gyűjtések eredményeit tartalmazza.¹⁴⁷ Témánkra vonatkozó gondolatai, kivonatossabb formában, ill. egyéb szempontokat ki-domborítva összefoglaló jellegű munkáiban is olvashatók.¹⁴⁸

Fontos összefoglalás található még Emilia Comișel kurzusanyagában is. Jelentős mennyiségű és az erdélyi zeneszerzőktől származó feldolgozások szempontjából is fontos kolindaanyag jelent meg két lokális anyagot bemutató gyűjteményben: Traian Mârza bihari kötetében¹⁴⁹ és egy Kalotaszeg felszegei részének magyar és román népzenejét kétnyelvű kísérelő tanulmányokkal bemutató munkában.¹⁵⁰ Ez utóbbi szintén Mârza koordinálása alatt, mások mellett Szenik Ilona és Zamfir Dejeu szerkesztésében jelent meg.

Az első nagy léptékű rendszerezési kísérlet a hetvenes évek végén, a bukaresti Folklorarchívumban történt. Az addigra összegyűlt, közel 5000 kolinda rendszerbe terelésén egy egész kutatócsoport munkálkodott. A munkát jelentősen hátráltatta, hogy a lejegyzések korántsem voltak egyenletes színvonalúak (pl. sok esetben csak az első dallamstrófa-elhangzást rögzítették, ami inadekvát képet alkothatott az adott dallamról), valamint hogy a hangfelvételek is sokszor nagyon rossz minőségűek vol-

tak. Ez a kollektív munka, az egyes kutatók egymástól merőben eltérő elképzelései miatt végül is nem hozott kézzelfogható eredményt.¹⁵¹

Isosif Herțea, angol nyelven 1999-ben kiadott összefoglaló jellegű munkájának második részében kialakított egy általános zenei rendszert. 500 dallamot választott ki különféle gyűjteményekből; legfontosabb forrásai sok más folklórkötet és archívumi anyag között továbbra is Bartók, Drăgoi és Cucu művei voltak. Válogatásának legfontosabb kritériuma volt, hogy a román nyelvterület lehetőleg minden tájegysége megfelelő arányban, sok variánssal legyen képviselve.¹⁵² Herțea művének erényei mégis inkább a szokás leírásával kapcsolatban domborodnak ki, zenei rendszere nem talált a szakma széles körű elfogadására. Kétségtelen azonban, hogy ez az első kísérlet az erdélyi és a Kárpátokon túli területek kolindaanyagának egy rendszerbe foglalására.

Óriási előrelépés történt azonban a zenei rendszerezés terén eközben Erdélyben, egy kolozsvári kutatócsoport műhelyében. Ioan Bocșa, Fehér megyei származású népzene-kutató és előadóművész részint saját, részint sok más Hunyad és Fehér megyei gyűjtő több évtizedes anyagát adta közre 1999-ben, *1484 colinde cu text și melodie* címmel.¹⁵³ Ez a rendkívül értékes, az archaikus kolindákban leggazdagabb területekről származó anyag 2003-ban, Szenik Ilona munkája nyomán méltó rendszerezésben *Colinde românești* címmel jelent meg új kiadásban.¹⁵⁴

2009-ben, a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémia hallgatóival folytatott gyűjtőutak eredményeképpen, de korábbi gyűjtések anyagát is felhasználva, egy újabb kétkötetes gyűjtemény látott napvilágot, szintén Bocșa nevével fémjelvezve.¹⁵⁵ A feldolgozandó terület ezúttal Szilágy megye volt. A teljes első kötet, az összegyűjtött anyag tetemes része (698 dallam és szöveg) kizárólag kolindákat tartalmaz. Megdöbbenő ez az arány, különösen annak fényében, hogy vegyes lakosságú és a történelmi Erdély peremvidékén elhelyezkedő területről van szó. A Szenik-féle katalogizációs rendszer második próbája volt ez a kötet.

Ioan Bocșa és Szenik Ilona több mint évtizedes közös munkájának eddigi betetőzéseként 2011-ben megjelent a teljes erdélyi kolindarepertoárt felölelő katalógus.¹⁵⁶ A legfontosabb tudományos igényű gyűjteményekben, a kolozsvári Folklór Intézet és a Zeneakadémia folklórarchívumában található valamennyi – kb. 7500 – Erdélyben fölgyűjtött kolindadallamot illesztették sokéves munkájuk során a már két ízben vizsgáztatott, jellegénél fogva nyitott és rugalmas rendszerbe. A kétkötetes munka az egyes típusokat leginkább jellemző, legértékesebb dallamokból válogat.¹⁵⁷

Itt most nincs lehetőségünk alaposabban bemutatni ezt a rendszert, csak néhány vonással jellemezzük azt. A kolindadallamokat Szenik Ilona összesen 6 fő csoportba osztotta (Supragrupe I-VI). A fő osztályozási szempont a dallamvonalak alapján történt. Az I-es főcsoportba tartoznak az egyvonalú (unilineáris), a IV-esbe a kombinált boltíves, az V-ösbe pedig az ereszkedő dallamok. Kissé eltér ettől a besorolási szemponttól a II-es kategória, amely olyan két- és háromsoros dallamokat foglal magába, amelyeknél a dallamsorok ellenkező iránya eredményez konkáv (völgy alakú) dallamrajzot, valamint a III-as csoport, amely formai szempontok alapján különül el – ide tartoznak ugyanis a rendkívül nagy számú, háromsoros, ABA sorképletű dallamok.¹⁵⁸ A VI-os főcsoportba illeszkednek a tréfás, szatirikus („de pricină”) kolindák;¹⁵⁹ külön, római számmal nem jelzett főcsoportban kaptak helyet a gyermekkolindák és az idegen, művi hatást mutató karácsonyi énekek.¹⁶⁰

A főcsoportok nagybetűkkel jelzett csoportokba és – szükség esetén – arab számokkal jelzett alcsoportokba osztódnak tovább.¹⁶¹ Az alsóbb kategóriák elsősorban az egyes dallamsorok dallamrajza szerint alakulnak. A sor dallamrajza lehet 1) boltíves, ill. ereszkedő, 2) emelkedő, ill. konkáv, 3) az első csoporttal rokonítható, de a dallamok felső, ill. középső regiszterébe érkező és 4) karakteres dallamrajzzal nem

rendelkező, recitatív. Az egyes dallamrajzokhoz külön, a tájékozódást megkönnyítő ábrácskák csatlakoznak.¹⁶²

Az egyes alcsoportokat többnyire az azonos hangnemi (1) moll jellegű, 2) dúr jellegű, 3) plagális) és az azonos metrikus rendbe (a) tri- és b) tetrapodikus) tartozó dallamok alkotják. A dallamok – a már említett – Paula Carp elgondolásán alapuló relatív transzpozíciós rendszer alapján jegyeztettek le.¹⁶³

■ JEGYZETEK

1. Mírcea Eliade: *Képek és jelképek*. (Ford. Kamocsay Ildikó) Európa Könyvkiadó, Bp., 1997. 89–92.
2. Bálint Sándor: *Kalendárium. Első kötet*. Mandala Kiadó, Szeged, 1998. 12.
3. Iosif Herța: *Romanian Carols*. Romanian Cultural Foundation Publishing House, Bucharest, 1999. 30.
4. Miskolczy Ambrus: „Tiszta forrás” felé. *Közelítések Bartók Béla és a Cantata Profana világához*. Gondolat, Bp., 2011. 27.
5. Faragó József (szerk.): *Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák*. (Ford. Kiss Jenő) Kriterion, Buk., 1971. 7–32. (A továbbiakban Faragó 1971)
6. Faragó 1971. 7–8.
7. Miskolczy: i. m. 28.
8. Bálint: i. m. 20.
9. Faragó: 1971. 24.
10. Ovidiu Birlea: *Colindatul în Transilvania*. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965-1967*. Cluj-Napoca, 1969. 247. (A továbbiakban Birlea 1969)
11. Szöllősy András (szerk.): *Bartók Béla összegyűjtött írásai*. Zeneműkiadó, Bp., 1966. 478.
12. László Ferenc: *Bartók markában*. Polis, Kvár, 2006. 109–110.
13. Ovidiu Birlea: *Folclorul românesc*. Editura Minerva, Buc., 1981. 390–394. (A továbbiakban Birlea 1981); László: i. m. 259.
14. Bartók Béla: *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*. Universal Edition, Wien, 1935. V.
15. Lásd Ileana Szenik – Ioan Bocșa: *Colinda în Transilvania. Catalog tipologic muzical. [Traditional Carol in Transilvania. Musical typological catalogue.]* Editura Qual Media, Cluj-Napoca, 2011. (A továbbiakban CT.)
16. Birlea 1981. 271–276.
17. A szokás bővebb leírását lásd pl. Czárán Gyula: *Aradmegyei kolindálás és turka-táncoltatás*. Ethnographia 1901. 221–225.
18. Herța: i. m. 29.
19. Birlea 1981. 303.
20. Herța: i. m. 29.
21. Miskolczy: i. m. 27.
22. Herța: i. m. 29.
23. Birlea: 1981. 303.
24. Petru Caraman: *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. Studiu de folclor comparat. Editura Minerva, Buc., 1983. 395.
25. Herța: i. m. 30.
26. Lásd fentebb, 2. lap.
27. Miskolczy: i. m. 27.
28. Moldován Gergely: *Alsófehér vármegye román népe. Néprajzi tanulmány*. Nagyenyed, 1899. 231.
29. Szöllősy: i. m. 478.
30. Faragó: i. m. 21.
31. Ioan Bocșa – Ileana Szenik: *Colinde românești*. Fundația Culturală TerrArmonia, Cluj-Napoca, 2003. (A továbbiakban CR.)
32. Ioan Bocșa: *Muzică vocală tradițională din Sălaj vol. 1*. Fundația Culturală TerrArmonia, Cluj-Napoca, 2009. (A továbbiakban SÁLAJ.)
33. Gondolunk itt elsősorban a Ioan Bocșa és Szenik Ilona nevéhez köthető kutatócsoport már több évtizede tartó munkájára, amelynek legfontosabb eredményei: CR ; SÁLAJ, vol. 1.; CT.
34. Faragó idézi Monica Brătuțescu tanulmányát, Faragó 1971. 23.
35. László: i. m. 262.
36. Kisebb-nagyobb csengők, száncsengők, marhaszarvból készült kürt, Hunyadban, Aradban és Biharban a „duba” (kis vagy közepes méretű, dupla fenekű, esetenként zengő húrral ellátott dob, amelyre gyöngyök vagy magok vannak fölfűzve), a mi köcsögdudánkhoz hasonlatos „buhai”, vagysis bika, ostor, láncos bot stb. Herța: i. m. 21.
37. Faragó 1971. 10; Herța: i. m. 21.
38. Herța az alábbi, gyakori előfordulású tárgyakat gyűjtötte össze: díszített botok, az Ompoly völgyében a „zászló” (ez lehet egy faág, késsel a testébe vajt jelekkel, vagy egy fiatal fenyőfa teteje, ép túleveleivel és beléje farigcsált spirálokkal, esetleg papírvirágokkal, bronzcsengőkkel díszítve – Herța értelmezésében ezek lehetnének a kolindák refrénjében oly gyakran előforduló „fehér virágok” [florile dalbe]), „ikon”, „csillag farokkal”, úgy kialakítva, hogy sárkánnyá változtatható legyen, a „hárzob” (vastag kötél, merev és rögzített bábokkal – ez utóbbi főként a Vicleim kelleke). Az öltözék többnyire átlagos és a szociális helyzetnek megfelelő, de mindenképpen tiszta és nem szokványos munkaruha. Speciálisan karácsony estéjére feltöltött ruhadarabokkal csak néhány vidéken találkozhatunk. Lásd Herța: i. m. 20–21.
39. Faragó 1971. 9.

40. Így esett meg aztán, hogy noha a lányok hagyományosan nem jártak kolindálni, később mégis emlékeztek a dallamokra (mivel jelen voltak a próbákon). Ez az egyik magyarázata, hogy női előadóktól is lehetett kolindákat gyűjteni. Szenik Ilona szóbeli közlése, 2012. március 27.
41. Faragó 1971. 9.
42. Hunyadban akár hatvan kolindát is magába foglalhatott, sőt egy-egy legendás előadó kilencven dallam tudásával büszkélkedhetett. Húsznál több kolinda már nagy repertoárnak, az öttől húszig jellemzőnek számított, de az ötnél kevesebb is gyakran előfordult. Uo.
43. Szöllősy: i. m. 478.
44. Faragó 1971. 9.
45. Faragó 1971. 9.
46. Uo.
47. Miskolczi: i. m. 34.
48. Faragó 1971. 10.
49. László: i. m. 112.
50. Herța: i. m. 14.
51. Bartók: i. m. XXX–XXI.
52. Herța: i. m. 14.
53. Traian Mîrza – Szenik Ilona – Gheorghe Petrescu – Dejeu Zamfir – Mircea Bejinaru: *Folclor muzical din zona Huedin – Huedin környéki népzene*. Cluj-Napoca, 1978. 32. (Huedin Bánffyhunad román neve, a jelzett tájegység voltaképpen Kalotaszeg felszegi részét jelöli.)
54. A moldvai csángók hejgetésének (urálásának) mai változata is ezen alapul.
55. Faragó 1971. 10.
56. Faragó 1971. 11.
57. Szöllősy: i. m. 478.
58. Faragó 1971. 21.
59. Lásd CR II
60. Adrian Pop szóbeli közlése.
61. Moldován: i. m. 234.
62. Bővebben lásd i. m. 27–37.
63. Legújabb kiadása: Lammel Annamária – Nagy Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.
64. I. m. 304–306.
65. Lásd Alexandru Rosetti: *Colindele religioase la români*. Cartea Românească – Pavel Susu, Buc., 1920.
66. Denjis Dille (szerk.): Béla Bartók: *Ethnomusikologische Schriften, Faksimile Nachdrucke/IV*. B. Schott's Söhne Mainz, Editio Musica Bp., 1968. 109–110.
67. Miskolczi: i. m. 106.
68. Monica Brătuțescu: *Colinda românească. The Romanian Colinda (Winter-solstice Songs)*. Editura Minerva, Buc., 1981.
69. Faragó: 1971. 16–17.
70. Lükő Gábor: *Hímfi és a szarvas. Finnugor mítoszok és magyar emlékeik*. Táton Kiadó, Bp., 2003. 21.
71. Faragó 1971. 16–17.
72. Miskolczi: i. m. 114.
73. I. m. 35–36.; Pap Gábor: *Csak tiszta forrásból*. Mandátum, Bp., 1990.
74. Pávai István szóbeli közlése.
75. A Kárpátokon túl jellemzően terjedelmes balladaformában élő szöveg Erdélyben és a Bánságban kolindaként fordul elő. A gazdag tájleírás mint nyitóképlet a balladára igen jellemző, a kolindában viszont teljesen elmarad. Ez utóbbiban a három pástör között kialakuló konfliktus sincsen túlrészletezve, és hasonlóképpen lerövidül a Miorița-balladák legjellegzetesebb és megragadóbb része, az ún. Testamentum, a megvilkolt juhász költői végakarata is. A témáról bővebben lásd Miskolczi Ambrus: *A Pásztor bölcsessége*. Kriterion, Kvár, 2013.
- A Miorița-történet a magyar olvasónak leginkább talán a „Szép fejér pekulár”-ként elhíresült csángó népballedából lehet ismerős, amely Vargyas Lajos rendszerében a 32. típust („A megölt havasi pástör”) képviseli.
76. Lásd Bartók: i. m. VII–VIII. Erről a kérdéskörrel – többek között az 5 és 7 szótagú sorok problematikájáról – lásd még a ritmikával foglalkozó alpontban.
77. A lehetőségeket még növeli, hogy olyan dallamok is léteznek, amelyeknek egyaránt van tri-, ill. tetrapodikus változata is, valamint hogy az újabb, művi eredetű dallamokkal társult szövegek egy része is megőrzi a régi versmértékeket.
78. Faragó 1971.
79. I. m. 24–31.
80. Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája. 1831–1960. (1961–1965.)* Buk., 1966. 95.
81. Bővebben lásd Faragó: 1971. 25.
82. Lükő Gábor (szerk.): *A Nap lakodalma. Román népballedák*. (Ford. Komjáthy István) (Magyar–Román Könyvtár 1. kötet.) A Debreceni Magyar–Román Társaság kiadása, Debrecen, 1947.
83. Faragó 1971. 30–31.
84. Szöllősy: i. m. 473.
85. Bartók: i. m. XXIII.
86. A kolindákéhoz hasonló refrén a magyar népzeneben nagyon ritka, csak a regósénekek „haj regő rejtem”, „de hó reme róma”-féle visszatérő sorai hasonlóak hozzá.
87. Ovidiu Birlea: *Poetică folclorică*. Univers, Buc., 1979. 281.

88. Bartók: i. m. X. A típusváltozatok összehasonlításából megállapítható, hogy a nyolc szótagosnál hosszabb refrének bővítések eredményei (lásd az összehasonlító táblázatot a CT 32. lapján és a 155. típus p változatánál a nyolcról tizenegy szótagosra bővített refrént).
89. Bartók: i. m. XI.
90. A refrének kérdéséről bővebben lásd Constantin Brăiloiu: *Opere I*. Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, Buc., 1967. 182–188.
91. Faragó 1971. 12.
92. Moldován: i. m. 234.
93. Hodosiu M. Margit: *A román népköltészet Balázsfalva vidékén*. Balázsfalva, 1915. 113.
94. László: i. m. 116. (19. lábjegyzet)
95. Brăiloiu: i. m. 209; Herța: i. m. 57.
96. Brăiloiu: i. m. 182.
97. László: i. m. 119.
98. Bartók: i. m. VI.
99. Breuer János: *Kolinda-ritmika Bartók zenéjében*. In: *Zeneelmélet, stíluselemzés. A Bárdos Lajos 75. születésnapja alkalmából tartott zenetudományi konferencia anyaga*. Zeneműkiadó, Bp., 1977. 84–102.
100. Bővebben lásd Constantin Brăiloiu: *Giusto silabic*. In: Brăiloiu: i. m. 173–234.
101. Bővebben lásd Constantin Brăiloiu: *Ritmul aksak*. In: Brăiloiu: i. m. 235–282.
102. Brăiloiu: i. m. 238.
103. Bartók: i. m. XI–XII.
104. Alina Stan: *Limbajul muzical al colindelor din Transilvania*. Editura Clear Vision, Cluj-Napoca, 2009. Cap III. 83–159.
105. FH.
106. Paula Carp: *Notarea relativă a melodiilor populare pe baza integrării lor într-un sistem organic*. Revista de Etnografie și Folclor 1960. 1–2. sz. 7–24.
107. Herța: i. m. 55.
108. Birlea 1981. 267; lásd Heltai Gáspár: *A részességnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialógus*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp., 1951. vagy <http://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0010001.html> Utolsó megtekintés: 2015. szeptember 19.
109. Herța: i. m. 56.
110. Bartók: i. m. XXX–XXXI.
111. Miskolczy: i. m. 32.
112. Herța: i. m. 57–58. A kutatók többsége szerint ez a refrénekben gyakran előforduló szó a *hallelujah* torzult változata lehet, akárcsak a más műfajokban is előforduló (H)oliter kifejezés.
113. Az itt következőket bővebben lásd: Faragó: i. m. 24–31.
114. *Román népdalok*. A Kisfaludy Társaság kiadása, Pest, 1877.
115. *Mythosai elemek a román népköltészetben*. In: *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve III* Arad, 1886. 70–79; *A nap és hold-mythos a román népköltészetben*. Egyetemes Philológiai Közöny 1886. 593–602; *A román népköltészet fő jellemvonásai*. In: *A Kisfaludy-Társaság évlapjai 1889–90*. 96–100. (III fejezet); *Újabb adatok a román nép költészetéhez*. In: *A Kisfaludy-Társaság évlapjai 1890–91*. 90–99. (Legendák c. fejezet); *Ethnológiai párhuzamok. (A magyar és rutén nép szóhasználatának köréből.)* In: *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XI Évkönyve*. Déva, 1900. 19–31.
116. *Koszorú a román népköltészet virágaiból*. Kvár, 1884; *Alsófehér vármegye román népe. Néprajzi tanulmány*. Nagyenyed, 1899; *A magyarországi románok*. (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár V.) Bp., 1913.
117. *A hazai oláhság kolindaköltésze*. Bp., 1913.
118. Az alábbi néhány bekezdés László: i. m. 113–115. és Faragó József: *Ismét a balladák földjén*. Kriterion, Kvár, 2005. 493–507. alapján összefoglalva. (Utóbbi a továbbiakban Faragó 2005.)
119. Szöllösy: i. m. 477.
120. Lásd Dille: i. m.
121. Az alábbiak Faragó 2005. 495–496. és Somfai László: *Bartók műhelyében. Vázlatok, kéziratok, változatok: az alkotómunka dokumentumai. A Bartók Archívum állandó kiállítása Az MTA Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Archívumában*. Bp., 1987. 57. alapján összefoglalva. Lásd még Malcolm Gillies – Gombocz Adrienne: *The Colinda-fiasco: Bartók and Oxford University Press*. Music & Letters 1988. 4. sz. 482–494.
122. Bartók: i. m. VIII Két másik lehetőség is adódhat még: a különbség 1) egyszerűen szünettel vagy 2) melizmával is áthidalható.
123. Uo.
124. I. m. XII.
125. Lásd i. m. XVI–XXI.
126. I. m. XXIII.
127. I. m. XXIV.
128. I. m. XXIV–XXVII.
129. I. m. XXV–XXVI.
130. I. m. XXVII.
131. Uo.
132. I. m. XXIX.
133. I. m. XXX–XXXI.
134. I. m. 199; Faragó 2005. 500–501.
135. Dille: i. m. 109–110.
136. I. m. 110–114.
137. Sabin V. Drăgoi: *303 colinde cu text și melodie*. Scrisul Românesc, Craiova, 1931.

138. Herțea: i. m. 59.
139. Drăgoi: i. m. XIV.
140. Bartók: i. m. XXXIII.
141. I. m.: XXXIV.
142. Lásd pl. George Onciul: *The Carol*. 1933; Herțea: i. m. 60.
143. Herțea: i. m. 67–68. A harmonizálásokra vonatkozóan lásd pl. Ioan Simionescu (Cul. și transcr. notelor): *Colinde și cântece stea... Vol. 1–3*. Editura Aperta, Cluj-Napoca, 1994.
144. Piotr Caraman: *Obrzęd kołędowania o słowian i u rumunów*. (Nakładem Polskiej Akademiji Umiejętności. Kraków, 1933.)
145. Petru Caraman: *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studiu de folclor comparat*. Editura Minerva, Buc., 1983.
146. Lásd i. m.
147. Bîrlea 1969.
148. Lásd Bîrlea 1981. 267–394; Bîrlea 1979. 279–294.
149. Traian Mîrza: *Folclor muzical din Bihor*. Schiță monografică. Editura Muzicală, Buc., 1974.
150. Lásd FH.
151. Herțea: i. m. 62–63.
152. Herțea: i. m. 65–67.
153. Ioan Bocșa: *1484 colinde cu text și melodie*. Fundația culturală TerrArmonia, Alba Iulia – Editura Media Musica a Academiei..., Cluj-Napoca, 1999.
154. CR.
155. SĂLAJ.
156. CT.
157. I. m. 10.
158. I. m. 16.
159. Uo.
160. I. m. 24.
161. I. m. 16.
162. I. m. 16–17.
163. I. m. 17–19.

